

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 340:16

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.2.01>

Олександр Володимирович Тягло,

*доктор філософських наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0721-1153>,
e-mail: olexti@yuhoo.com*

ПРО РОЗУМІННЯ ДОВЕДЕННЯ В АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОМУ ПРАВІ

Розвідку присвячено експлікації розуміння доведення в англо-американському праві через дослідження його еволюції і сучасного стану. Для досягнення цієї мети виконано порівняльний аналіз споріднених фрагментів низки видань юридичного словника Блека. З'ясовано осереддя кластера понять і відповідних термінів, у яких розуміється та висловлюється доведення. Показано, що він сформувався і розвивається щонайменше у трьох вимірах: логічному, юридичному та риторичному. Якщо наприкінці XIX – у першій половині XX століття у цьому кластері переважувало те, що лежить у логічному і юридичному вимірах, то з другої половини минулого століття спостерігається експансія змісту риторичного виміру через, принаймні, часткове витискування логічного.

Ключові слова: доведення, логічне доведення, юридичне доведення, англо-американське право, юридичний словник Блека.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У Кримінальному процесуальному кодексі України, який набув чинності у 2012 році, з'явилося поняття *доведення поза розумним сумнівом*. Воно, вочевидь, є запозиченням з дотепер досить далекого для нас – у прямому і переносному смислі – англо-американського права, де відоме й набуло вагомого статусу приблизно протягом двох століть. Тож як його правильно застосовувати за умов права вітчизняного? І чи не спричиняє дана «трансплантація чужорідного» якоїсь небажаної незгодженості або навіть небезпечної «реакції відторгнення»? Пошук відповідей на ці й споріднені запитання актуалізує необхідність поглибленого дослідження як самого поняття «доведення поза розумним сумнівом», так і вихідних для нього – *розумного сумніву і поза розумним сумнівом, доведення,*

причому у природному для них контексті¹. Ця необхідність підсилюється ще й суттєвим розширенням практики вітчизняних правників: вони все частіше залучаються до справ у юрисдикціях США, Англії і т. п., наприклад у Високому суді Лондона, а тому, аби досягати успіху, повинні розуміти специфіку тамтешніх юридичних реалій, понятійного апарату і термінології.

Мета дослідження

З огляду на відзначене мета моєї розвідки – експлікація розуміння *доведення* в англо-американському праві через дослідження його еволюції і сучасного стану. Багатий матеріал для цього надає «Юридичний словник Блека», вихідне видання якого побачило світ у 1891 році, а найновіше десяте – у 2014².

На обкладинці першого видання праці Г. К. Блека стоїть назва – «Словник права». А у передмові заявлено, що цей словник – результат спроби підготувати стислу, однак достатньо широку за охопленням збірку дефініцій термінів, роз'яснень фраз та максим, використовуваних у американському й англійському праві, розуміння яких необхідне діючому адвокату, судді і т. ін., а також важливе для студентів, котрі спеціалізуються в історії права чи порівняльній юриспруденції. Вміст словника ретельно відібраний з різноманітних кодексів і статутів, він поєднує стислий виклад з практичною значущістю та авторитетністю [4, р. iii]³.

Досить претензійний намір Г. К. Блека був сприйнятий послідовниками, а його утілення успішно витримало перевірку часом: дотепер започаткований Блеком словник визнається одним з найбільш використовуваних і авторитетних для англо-американської

¹ Протягом останніх років поняття «доведення поза розумним сумнівом» аналізувалося у публікаціях українських і російських фахівців: див., напр., [1–3].

² Сам Генрі Кемпбелл Блек (Henry Campbell Black) підготував лише перше видання і друге з назвою «Юридичний словник», воно побачило світ у 1910 році. Наступні видання з усталеною назвою «Юридичний словник Блека» («Black's Law Dictionary») готувалися різними групами фахівців, зокрема сьоме, восьме, дев'яте і десяте – за редакцією Браяна А. Гарнера (Bryan A. Garner).

³ В укладанні словника Г. К. Блек обрав плюралістичний підхід: зміст статей не підганявся під якусь єдину концепцію, натомість знаходили висвітлення різноманітні погляди, що пройшли випробування юридичною практикою і одержали поширення. Окрім кодексів і статутів, за джерела статей було використано епізоди перебігу судів різних інстанцій, а також плоди відповідних професійних рефлексій. У підзаголовку вказано, що охоплюється юриспруденція сучасна і давня. Тож загалом словник, як і відображуваний ним домен світової юридичної реальності, був суттєво різноманітним, маючи насамперед емпіричне і дескриптивне, а не теоретичне та прескриптивне спрямування.

правової сім'ї вторинних джерел права. Та в Україні він ще не знайшов належного дослідження і поширення: це виявилось додатковим стимулом написання моєї розвідки.

Еволюція розуміння доведення: перші сто років словника Блека

Як і в першому, в другому виданні словника Блека розуміння доведення висвітлене у низці складових, насамперед у статті «Доведення» («Proof»).

ДОВЕДЕННЯ. У цивільному процесі доведення – достатня підстава визнання істинності юридичного висловлювання, через що одна зі сторін намагається відстояти свою власну вимогу або відкинути вимогу іншої сторони. Whart. Ev. § 1¹.

Доведення є наслідком доказів (effect of evidence); встановлення факту через докази. Code Civ. Proc. Cal. § 1824 та ін.

Ейлайфф (Ayliffe) визначає «юридичне доведення» («judicial proof») як ясну і очевидну декларацію чи демонстрацію стосовно матерії, до того сумнівної, здійснену в юридичний спосіб через придатні та правильні аргументи (fit and proper arguments), а також через усі інші юридичні методи. *По-перше*, через придатні та правильні аргументи на кшталт припущень, презумпцій, *indicia* та інших допоміжних способів та засобів; *по-друге*, через легальні, тобто відповідні законові, методи, наприклад свідчення, інструменти публічного права (public instruments) і т. ін. Ayl. Par. 442 [5, p. 955].

З огляду на наведене Блеком неважко дійти щонайменше двох висновків.

Перш за все, поняття юридичного доведення є двозначним у тому сенсі, що охоплює як *процес* наведення законних доказів, так і його *наслідок, результат*. Та, здається, у цьому немає відмінності від визнаних значень загального поняття доведення².

¹ Кожен завершений фрагмент словникової статті супроводжується скороченою вказівкою на джерело запозичення. У даному випадку це двотомна праця Френсіса Хартона (Francis Wharton) «Коментарі до доказового права у цивільних питаннях», вперше видана у 1877 році. Роз'яснення інших скорочень у цьому виданні словника див. у [5, p. 1239–1314].

² За Оксфордським словником англійської мови, іменник «proof» означає, перш за все, докази, які показують чи допомагають показати, що щось є істина або факт. Іще одне актуальне наразі значення цього іменника – тестування, тобто перевірка, чи є щось істина або факт [6, p. 928]. За іншим авторитетним джерелом, доведення, перш за все, – це будь-які докази, котрі встановлюють або допомагають встановити істинність, цінність, якість чогось. А у математиці й логіці це послідовність кроків або тверджень, що встановлює істинність висловлювання, і т. ін. [7, p. 1070].

Окрім того, розуміння юридичного доведення споріднене розумінню доведення у загальній логіці, будучи суголосним відповідному визначенню Аристотеля чи закону достатньої підстави Ляйбниця. Так, за Стагіритом, умовивід є розмислом, у котрому якщо певні речі стверджені, то із цього з необхідністю випливає щось відмінне од ствердженого. Доведення має місце тоді, коли умовивід будується з істинних і перших засновків або з таких, знання яких походить від перших та істинних засновків [8, с. 349]. Тож правильне логічне доведення мусить відповідати поєднанню вимог *необхідного зв'язку* засновків і висновку та *істинності* засновків, зрештою – найперших з них, фундаментальних. Виконання кожної з цих двох вимог є необхідним, а їх кон'юнкція – достатнім для обґрунтованого визнання загальнологічного доведення коректним, його висновку істинним¹. Однак коректне юридичне доведення повинне відповідати ще й законодавству, до нього висувається необхідна вимога *легальності*, тобто *законності*.

Наприкінці статті «Доведення» Блек акцентував увагу на відмінності термінів (і відповідних понять) «доведення», «докази» («evidence»), «довіра» («belief») і «показання свідка» («testimony»), відіславши за поясненнями до статті «Докази». У ній, серед іншого, знаходимо таке.

Термін «докази» слід ретельно відрізнити від близьких йому – «доведення» і «показання свідка». У логіці «доведення» – це достатня підстава для утвердження істинності висунутого висловлювання. У юридичному розумінні цей термін залучається ширше, він охоплює усе, що з урахуванням легальних правил може бути представлено у суді задля вироблення упевненості в розумі судді чи присяжного, а не лише одну аргументацію; тобто усе, що має доказову силу внутрішньо, а не тільки завдяки дедукції з вихідних доказових фактів чи їх комбінуванню. А термін «докази» вужчий, він охоплює тільки ті види доведення, які можуть бути у легальний спосіб представлені сторонами у суді через конкретні факти – свідчення, записи чи інші документи. Аби залучити презумпцію права на свою підтримку, слід представити доведення, а не тільки запропонувати докази. «Показання свідка» – ще більш обмежений термін. Насправді він означає лише ті докази, які надаються свідком по справі у суді, усно або у письмовій формі, зокрема як письмові свідчення під присягою... «Довіра» означає суб'єктивний стан, що є результатом доведення. Це існуюча у розумі впевненість в істинності представленого суду висловлювання, викликана переконанням, доведенням, аргументацією...

¹ Тож можна стверджувати, що, за Аристотелем, єдиний стандарт доведення у логіці – це *доведення поза будь-яким сумнівом*, воно виходить з істинних засновків і втілюється через демонстративні умовиводи.

Слово «доведення» насправді означає усе, що безпосередньо або опосередковано слугує для того, аби упевнити (to convince) розум в істинності або хибності якогось факту або висловлювання. Його також застосовують для позначення упевненості, генерованої у розумі правильним доведенням. Слово «докази» («evidence») у своєму висхідному смислі, означає стан очевидності (state of being evident), тобто певне буття як просте, явне, загальновідоме... Best. Ev. §§ 10, 11 [5, p. 446–447].

У наведеному фрагменті розкрито, хоча і не вичерпно, склад і відношення у кластері термінів (чи відповідних понять), котрі потрібні для висловлення чи розуміння юридичного доведення. Цей кластер, як тепер виявляється, *щонайменше тримірний*: він від початку міститься не тільки у логічному (тут формується чи тестується логічна правильність/неправильність обґрунтування того, що стверджується) і юридичному (законність/незаконність обґрунтування) вимірах, а ще й у риторичному (переконливість/непереконливість обґрунтування з огляду на досягнення довіри).

Третє видання юридичного словника побачило світ у 1933 році, вже після смерті Г. К. Блека. Стаття «Доведення» тут зазнала певного реформатування, доповнення і деталізації. Заслуговує на увагу, перш за все, такий новий фрагмент.

Доведення є довершеність доказів (proof is the perfection of evidence). Справді, без доказів немає доведення, хоча можуть бути докази, які не становлять доведення: наприклад, якщо людина знайдена вбитою на місці, де незадовго до цього бачили іншу, даний факт буде *доказом* у міркуванні, що цей останній – вбивця, однак, узятий сам по собі, далеко не становитиме *доведення* цього.

«Доведення», коли цей термін використовується у законодавстві, означає належні й законні (competent and legal) докази, свідчення, що заслуговують на довіру та конформні фундаментальним правилам доведення... Hand. v. Nolan, 1 N.J. Misc. 428, 136 A. 430, 431 [9, p. 1445].

Наведені роз'яснення підтверджують, що в загальному випадку доведення не зводиться до окремого доказу або до купи окремих доказів: аби перетворитися на довершене доведення, належні й допустимі за законом докази повинні відповідати певним правилам процесу доведення. Слід також відзначити подальше розширення пов'язаного з доведенням кластеру термінів, зокрема через введення таких, як «остаточне доведення» («conclusive proof»), «ступінь доведення» («degree of proof»).

Так, «ступінь доведення» позначає відмінний від середнього результат доказів, завдяки чому встановлюється істина. У цьому сенсі вживаються терміни «перевага у доказах» («preponderance of evidence») і «доведення поза розумним сумнівом» («proof beyond

reasonable doubt»). *Sowle v. Sowle*, 115 Neb. 795, 215 N. W. 122, 123 [9, p. 1445].

Відзначені нововведення видаються суттєвими з огляду на формування загального поняття стандарту доведення (і відповідного терміна).

Наступне – четверте – видання юридичного словника Блека було опубліковане у 1951 році, потім воно двічі доопрацьовувалося і перевидавалося – у 1957 та 1968 роках. Спираючись на друге перевидання, варто відзначити, що у ньому зі статті «Доведення» видалене просякнуте духом логіки запозичення з книги Ф. Хартона, з якого колись починав сам Блек. А роз'яснення щодо необхідності розрізнення термінів «доведення» і «докази» перенесене сюди та збагачене.

ДОВЕДЕННЯ. Наслідок доказів; встановлення факту через докази. *Nevling v. Com.*, 98 Pa 328 та ін. Будь-який факт або обставина, що спрямовує розум до ствердження або заперечення будь-якого висловлювання. *Nauful v. National Loan & Exchange Bank of Columbia*, 111 S. C. 309, 97 S. E. 843, 845. Досягнута через пред'явлення доказів упевненість чи переконаність розуму судді чи присяжного у реальності стверджуваного факту. *Ellis v. Wolfe-Shoemaker Motor Co.*, 227 Mo. App. 508, 55 S. W. 2d 309.

Доведення, точно кажучи, – це результат або наслідок доказів, тоді як докази – це середовище чи засоби, через які факт є доведеним або спростованим. Однак слова «proof» і «evidence» можуть використовуватися у взаємозамінний спосіб. *Walker v. State*, 138 Ark. 517, 212 S. W. 319, 324 та ін.¹

«Доведення» є лише зв'язок у ланцюжку доказів (link in chain of evidence) стосовно окремої речі або твердження окремого свідка, і саме ці зв'язки, охоплюючи усе доведення, з'єднують докази. *Cleveland Metal Bed Co. v. Kutz*, 27 Ohio App. 245, 160 N. E. 725, 726.

Доведення є висновок, що виводиться з доказів. *Jones v. Clements*, Tex. Civ. App., 41 S. W. 2d 1069, 1070... [10, p. 1380].

Найперший фрагмент словникової статті видається принципово важливим: у ньому до двох роз'яснень, що вже зустрічалися у попередніх виданнях, додано нове третє, значущість якого стає очевидною через порівняння з попереднім. Справді, хоча в обох цих роз'ясненнях йдеться про вплив доказів на розум, однак тільки у нововведеному ясно вказано на *вплив доказів на розуми інших осіб*, внаслідок чого в їхніх умах виникає упевненість чи переконаність, чого раніше не було. Тож, вочевидь, доведення перетворюється

¹ Так само у взаємозамінний спосіб можуть використовуватися слова повсякденної української мови «доведення» та «доказ». Однак для відповідних юридичних термінів таке ототожнення не є виправданим.

з активності думки, спрямованої на досягнення істини, що не потребує, хоч і не виключає, більш ніж однієї мислячої особи, на здійснюваний у матеріальному світі, головним чином через мову, зв'язок щонайменше двох осіб. Цей зв'язок хоч і не виключає пошуку істини чи оперування з нею, але спрямовується на досягнення іншої незалежної мети – довіри, упевненості чи переконаності розуму того, кому адресоване упевнення чи переконання. Таким чином, на підставі порівняння відповідного змісту четвертого видання юридичного словника Блека з трьома попередніми виданнями можна стверджувати, що з другої половини ХХ століття риторичний вимір доведення, визнаний іще самим Г. К. Блеком, набув повноцінної легітимності поряд з логічним і юридичним вимірами.

Другий із наведених фрагментів примітний тим, що привертає увагу до відмінності досить вільного вжитку слів повсякденної мови від використання юридичних термінів, котрі зовні з ними збігаються: аби уникнути помилки підміни і т. ін., останні слід визначати якнайточніше і використовувати відповідно до законних дефініцій. У третьому фрагменті принципово важливим є наголос на суттєвості різного роду зв'язків у створенні доведеного доведення з вихідної матерії – доказів. Саме через ці зв'язки й утворювану ними структуру доведення не зводиться до купи окремих доказів. Встановлення зв'язків між доказами і між їх системою та відповідним висновком, тобто виведення висновку, становить, відповідно до останнього з даних фрагментів, істотну складову процесу юридичного доведення, таким чином спорідненого, хоч і не тотожного, доведенню логічному.

Окрім відзначеного, актуальним для цієї розвідки виглядає стилю роз'яснення розуміння доведення поза розумним сумнівом.

Таке доведення виключає усі допустимі розумом гіпотези (reasonable hypothesis), окрім тієї, на підтримку якої воно спрямоване, і є цілком консистентним з виною підсудного та неконсистентним з будь-яким іншим розумовим висновком (rational conclusion). State v. McDonough, 129 Conn. 483, 29 A. 2d 582, 583 [10, p. 1381].

П'яте видання юридичного словника Блека вийшло у 1979 році. Стаття «Доведення» порівняно з попередніми виданнями тут зазнала помітного скорочення. Перша її частина складається з роз'яснень щодо власне доведення, воно фактично відтворює перший фрагмент попереднього видання. А потім додане наступне.

«Доведення» означає встановлення через докази потрібного ступеня довіри тосовно факту в розумі офіційної особи, котра досліджує факт (trier of fact), чи суду. Calif. Evidence Code [11, p. 1093].

Дана композиція, як на мене, підтверджує тенденцію піднесення риторичного виміру юридичного доведення, котре все більше асоціюється не з правильним встановленням істини, реального

стану справ, а з переводом розуму певної особи у стан упевненості й переконаності у потрібній картині реальності. Це витискування логічного риторичним вже не в змозі переважити навіть усталене повторення у другій частині статті, присвяченій відмінності доведення і доказів, того, що доведення, з огляду на логіку, є достатня підстава для утвердження істинності висунутого висловлювання. В юридичному ж розумінні цей термін залучається ширше, він охоплює усе, що з урахуванням легальних правил може бути представлене у суді задля переконання судді чи журі, а не лише одну аргументацію [11, р. 1094].

Ще однією примітною новацією п'ятого видання словника є поява статті «Стандарт доведення» («Standard of proof»).

Стандарт доведення: тягар доведення в якомусь особливому різновиді справ. У кримінальній справі прокурор має стандарт доведення поза розумним сумнівом, а у більшості цивільних справ потрібне доведення через ясну перевагу доказів [11, р. 1260].

Тож, спираючись на словник Блека, можна припустити, що остаточна *легітимізація* загального поняття стандарту доведення і відповідного терміна в англо-американському праві відбулася у 60-х – 70-х роках ХХ століття¹.

У 1990 році побачило світ шосте видання започаткованої Г. К. Блеком праці. У передмові було наголошено, що дане видання відкриває друге джерелло використання юридичного словника Блека за еталонне стандарту юридичних визначень.

Як і охоплювані ним різноманітні галузі права, словник постійно змінюється. Це обумовлює необхідність не тільки значного збільшення нових виразів і термінів, а й осучаснення наданих раніше роз'яснень. Показником у цьому відношенні є те, що дане видання вводить чи переглядає більше 5 тис. юридичних виразів і термінів. Для оновлення і доповнення підтримуючого цитування виявились потрібними тисячі інших змін [13, р. iii].

Та стаття «Доведення» у шостому виданні по суті не відрізняється від тієї, що була опублікована у виданні попередньому. Розвитку зазнало хіба що поняття стандарту доведення.

Стандарт доведення – твердження щодо того, наскільки переконливими повинні бути докази, аби сторона впоралась з його/її тягарем доведення. Головними стандартами доведення є: доведення поза розумним сумнівом (у кримінальних справах), доведення через ясні й переконливі докази (proof by clear and convincing evidence), доведення через перевагу в доказах [13, р. 1216].

¹ Пізніше – вже у дев'ятому виданні словника – за рік *появи* цього терміна в англійській мові вказано 1922 [12, с. 1535].

Таким чином, англо-американське право знає три основні стандарти доведення, серед них найважчим для досягнення є стандарт доведення поза розумним сумнівом.

Сучасне розуміння юридичного доведення

Сьоме видання юридичного словника Блека, яке побачило світ у 1999 році, було створене новою численною командою юристів і лексикографів під керівництвом головного редактора Браїана А. Гарнера. Воно включало більше 24 тис. дефініцій, з яких близько 4,5 тис. було підготовлено саме для цього видання.

У передмові Б. А. Гарнер відзначив, по-перше, суттєві й стрімкі зміни людського буття, що привели до усталення абсолютно нових понять (і термінів) на кшталт кіберсталкінгу (cyberstalking), юриметрики (jurimetrics), репродуктивних прав (reproductive rights) тощо. По-друге, значного прогресу досягла юридична наука. Обидва ці чинники обумовили потребу не просто у черговому розширенні й оновленні, а у «капітальному ремонті» словника. Зокрема, до нього було уперше залучено близько 2 тис. цитат із наукових праць, які допомогли у витлумаченні різноманітних термінів [14, р. ix–x].

Внаслідок виконання заявленого «капітального ремонту» стаття щодо доведення набула такого вигляду.

доведення, *ім.* **1.** Встановлення або відкидання стверджуваного факту через докази; переконливий наслідок доказів у розумі офіційної особи, котра встановлює факти (the persuasive effect of evidence in the mind of a fact-finder). **2.** Докази, які визначають рішення суду. **3.** Засвідчені документи, що становлять легальні докази.

Після цього наведені роз'яснення низки виділених за різними підставами видів доведення, наприклад: «**доведення поза розумними сумнівом.** Доведення, яке виключає будь-які допустимі розумом гіпотези окрім тієї, на підтримку якої воно спрямоване». Ще далі подані роз'яснення складних термінів, до яких входить «доведення», або відсилання до відповідних словникових статей. Наприклад: «**доведення, тягар.** Див. ТЯГАР ДОВЕДЕННЯ (**proof, burden of.** See BURDEN OF PROOF)» [14, р. 1231].

А звернувшись до статті щодо доказів, знаходжу, серед іншого, таке.

докази, *ім.* **1.** Будь-що (включно з показаннями свідків, документами і реальними об'єктами), спрямоване на те, щоб довести або спростувати існування стверджуваного факту <для прокурора закривавлена рукавичка є ключовою частиною доказів>. **2.** Див. *факт-доказ (fact in evidence)* у статті ФАКТ. **3.** Сукупна маса речей, особливо показання свідків і речові докази (exhibits), пред'явлені суду у певній суперечці <докази покажуть, що відповідач порушив

контракт». **4.** Частина законодавства, яка врегулює тягар доведення, допустимість, релевантність, а також вагу та достатність (admissibility, relevance, and weight and sufficiency) того, що має бути включене до протоколу процесу, відповідного законіві <з огляду на правила доказів ця заява свідка є недопустимим свідченням з чужих слів, не передбаченим жодним виключенням >. – **доказувати**, дієсл. [14, р. 576].¹

Окрім підтримуючої цитати з публікації Джеймса Б. Тайера (James V. Thayer) у «Harvard Law Review» за 1889 рік і одного запозичення з юридичного джерела, далі стаття «Докази» включає роз'яснення низки різновидів доказів, зокрема: **«ясні й переконливі докази**. Докази, які показують, що річ, котра підлягає доведенню, є високоімовірною чи розумно достовірною (highly probable or reasonably certain). • Це більший тягар, ніж перевага у доказах, що є стандартом у більшості цивільних судових процесів, проте менший за доведення поза розумним сумнівом, що є нормою для кримінальних процесів. – Також називається *ясне і переконливе доведення*. Пор. ПЕРЕВАГА У ДОКАЗАХ» [14, р. 577].

Вже наведені фрагменти демонструють, що команда Гарнера справді здійснила «капітальний ремонт» юридичного словника Блека. Впадає в очі, насамперед, зміна форми словарних статей: вони стали значно коротшими, натомість виконуваними із залученням різного роду інформативних виділень, знаків, перехресних посилок і т. ін. Тож розглядуване видання «відремонтоване» за сучасними вимогами лексикографії.

Що стосується змісту словника, то з нього виключена значна частина різного роду запозичень з конкретних статутів, кодексів, судових справ. Вони замінені командою Гарнера на узагальнені формулювання і наочні приклади, на цитування результатів *наукових рефлексій*, чого раніше практично не було. Звичайно, все це спиралося на більш ніж столітні напрацювання юристів-практиків і численні студії вчених-правознавців англо-американської правової сім'ї, на рекомендації фахівців-лексикографів. Та сформований у

¹ Як видно, слово «evidence» може бути іменником або дієсловом. В останньому випадку його природно перекладати як «наводити докази», «доказувати», «доводити». Як іменник, позначаючи інформацію, котра надає сильну підставу вірити у щось чи щось доводить, воно належить до незлічуваних (uncountable nouns), а тому вживається тільки в однині – навіть тоді, коли йдеться про множину [6, р. 396]. А українською мовою іменник «evidence» зазвичай перекладається у множині – «докази», і це є сумісним з випадком, коли множина доказів вичерпується тільки одним. Та, з огляду на контекст, «evidence» може перекладатися і як «доказ» – див., напр., указаний вище пункт 2.

такий спосіб вміст словника сам по собі навряд чи повною мірою зберігає цінність для «студентів, котрі спеціалізуються в історії права чи порівняльній юриспруденції», чого прагнув Г. К. Блек. Однак інакше відобразити постійно зростаючі за обсягом і різноманітністю відомості з поля права у більш або менш обмеженій за обсягом паперовій книзі, напевне, не вдасться.

А з огляду на предмет даної розвідки важливо констатувати, що доробок команди Гарнера цілком узгоджується з відзначеною у попередніх виданнях тенденцією піднесення риторичного виміру юридичного доведення, деякого витискування риторичним логічного. Крім того, не можна не відзначити видалення наявного в усіх попередніх виданнях роз'яснення відмінності термінів «доведення», «докази» і т. ін., з чим навряд чи можна беззастережно погодитись.

Восьме видання юридичного словника Блека опубліковане у 2004 році. Стаття «Доведення» у ньому по суті є відтворенням того, що було у попередньому виданні, хоча почасти з відновленням посилань на авторитетні юридичні джерела. З певними допоміжними доповненнями та технічними змінами те саме відтворюється і в наступному – дев'ятому – виданні словника 2009 року.

доведення, ім. (13 ст.) 1) Встановлення або відкидання стверджуваного факту через докази; переконливий наслідок доказів у розумі того, хто встановлює факти [Кейси (cases): Evidence ↪ 584]. 2) Докази, що визначають рішення суду. 3) Засвідчені документи, які становлять легальні докази [12, р. 1334].

По-перше, у даному фрагменті додана вказівка на час, коли термін «proof» з'явився в англійській мові: це тринадцяте століття. Подруге, для посилання на первинні юридичні матеріали використана система ключових номерів *Веста* (West key number system), характерною ознакою чого є піктограма ключа ↪.¹

Серед наведеного далі переліку різновидів доведення привертає увагу, зокрема, наступне.

доведення поза розумним сумнівом. (1834) Доведення, яке виключає будь-які допустимі розумом гіпотези, окрім тієї, на підтримку якої воно спрямоване. Див. РОЗУМНИЙ СУМНІВ. • Раніше цей стандарт вимагав, щоб докази «встановлювали істинність факту з розумною і моральною достовірністю (reasonable and moral certainty)» та «доведення поза розумним сумнівом відрізнялося від абсолютної достовірності». Та *моральна достовірність* більше не

¹ Ця система ділить вміст американського права, тривалий час публікований у спеціальних дайджестах, на більше ніж 400 широких тем (наприклад, «Докази» або «Кримінальне право»). Далі кожна з них поділяється на конкретизовані складові, яким приписуються особливі ключові номери, їх наразі більше 100 тис.

вважається синонімом *доведення поза розумним сумнівом*. Див. *Victor v. Nebraska*, 511 U.S. 1, 8, 12, 114 S.Ct. 1239, 1244, 1246 (1994). [Кейси: Criminal Law ↪ 561] [12, p. 1334].

З даного роз'яснення, котре, знов-таки, практично збігається зі змістом відповідного фрагменту восьмого видання, випливає розбіжність поняття стандарту доведення поза розумним сумнівом і *моральної достовірності*, які тривалий час до того вважались дуже близькими (див., напр., [3, с. 90–91; 10, p. 1381]). Різнобічна перевірка цієї новітньої дистинкції має стати предметом подальших досліджень.

Стаття «Докази» також по суті відтворює опубліковане у сьомому і восьмому виданнях. Тож основні поняття і відповідні терміни, в яких розуміється і висловлюється юридичне доведення, хоча і не втрачають динаміки зовсім, однак, принаймні з огляду на доробок команди укладачів останніх видань юридичного словника Блека, набувають певної стабільності.

Висновки

Аналіз еволюції розуміння юридичного доведення за низкою видань словника Блека, опублікованих протягом століття з чвертю, дозволяє дійти низки таких висновків.

По-перше, поняття юридичного доведення охоплює як процес наведення законних доказів, так і його наслідки, а саме підтримуваний системою доказів висновок і довіру до нього, що виникає у розумах різних осіб.

По-друге, осердя кластера (понять і відповідних) термінів, у яких (розуміється та) висловлюється доведення в англо-американському праві, включає, серед іншого, «істина» («truth»), «доведення» («proof») і «докази» («evidence»), «доводити» («to prove») і «наводити докази», «доказувати» («to evidence»), «тягар доведення» («burden of proof»), «ступінь доведення» («degree of proof»), «стандарт доведення» («standard of proof»), «стандарт доведення поза розумним сумнівом» («standard of proof beyond reasonable doubt»), «стандарт доведення за перевагою у доказах» («standard of proof by preponderance of the evidence»), «стандарт доведення через ясні й переконливі докази» («standard of proof by clear and convincing evidence»), «законність» («legality»), «допустимість» («admissibility»), а також «довіра» («belief»), «упевненість» («conviction»), «упевнювати» («to convince») та «переконувати» («to persuade»).

Цей кластер, по-третє, сформувався і розвивається – на додаток до природних просторових і часових – щонайменше у трьох вимірах: логічному, юридичному і риторичному. Причому якщо наприкінці XIX – у першій половині XX століття у цьому кластері переважувало те, що лежить у логічному і юридичному вимірах, то з другої

половини минулого століття спостерігається експансія змісту риторичного виміру через, принаймні часткове, витискування логічного.

На цьому шляху, по-четверте, поняття юридичного доведення втратило – як обов'язкові складові свого змісту – іманентні ознаки логічного доведення, а саме істинність засновків-доказів і необхідний логічний зв'язок між системою доказів і висновком. Метаморфоз зазнало поняття стандарту доведення: перетворившись з одичного у логіці на загальне у праві, воно поділяється на три підпорядковані, використання яких є ситуативно-залежним. При цьому навіть те з цих видових понять, яке відповідає кримінальним справам і схоплює найсильніші вимоги, вже не вимагає істинності чи абсолютної достовірності висновку, погоджуючись на відсутність тільки розумних сумнівів, за своєю природою суб'єктивних і практично ніколи не позбавлених залежності від риторичного впливу.

По-п'яте, уся розглянута еволюція розуміння і висловлення юридичного доведення свідчить про те, що воно *реально* усе більше віддаляється від свого аналога у логіці. Воно перетворюється з активності, спрямованої на логічно-правильне досягнення істини, що, в принципі, не вимагає більш ніж однієї мислячої особи, на складову зв'язку, головним чином засобами усної і письмової мови, щонайменше двох осіб, метою якого є досягнення довіри того, на кого спрямоване упевнення чи переконання. Хоча ця мета може не суперечити пошуку істини, а в численних випадках – навіть спиратися на цей процес і його результати, однак не виключено, що намагання будь-що досягнути довіри може ґрунтуватися і на хибі, на омані або обмані. Протидія такого роду намаганням вимагає синергії логіки, закону і, зрештою, моралі.

Список бібліографічних посилань: 1. Будылин С. А. Внутреннее убеждение или баланс вероятностей? Стандарты доказывания в России и за рубежом. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*. 2014. № 3. С. 25–57. 2. Степаненко В. В. Стандарты доведення в кримінальному судочинстві Сполученого Королівства. *Форум права*. 2017. № 1. С. 171–174. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_1_30.pdf (дата звернення: 20.09.2018). 3. Тягло А. В. О стандартах доказательства. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88–94. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1239007>. 4. Black H. C. A Dictionary of Law. St. Paul, Minn. : West Publishing Co., 1891. x, 1253 p. 5. Black H. C. A Law Dictionary. 2-nd ed. St. Paul, Minn. : West Publishing Co., 1910. vii, 1314 p. 6. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary. 5-th ed. Oxford e. a. : Oxford University Press, 1995. 1438 p. 7. Collins Concise Dictionary. Rev. 3-rd ed. Glasgow : HarperCollins Publishers, 1995. 1583 p. 8. Аристотель. Топика // Аристотель. Сочинения : в 4 т. Т. 2. М. : Мысль, 1978. С. 347–531. 9. Black H. C. Black's Law Dictionary. 3-rd ed. St. Paul, Minn. : West Publishing Co., 1933. vii, 1944 p.

10. Black H. C. Black's Law Dictionary. Rev. 4-th ed. St. Paul, Minn. : West Publishing Co., 1968. LXXX, 1882 p. **11.** Black H. C. Black's Law Dictionary. 5-th ed. / Eds: J. R. Nolan, M. J. Connolly. St. Paul, Minn. : West Publishing Co., 1979. xiv, 1511 p. **12.** Black H. C. Black's Law Dictionary. 9-th ed. / Ed.: Bryan A. Garner. St. Paul, Minn. : Thomson Reuters, 2009. xxxi, 1920 p. **13.** Black H. C. Black's Law Dictionary. 6-th ed. / Ed.: J. R. Nolan. St. Paul, Minn. : West Publishing Co., 1990. xiv, 1657 p. **14.** Black H. C. Black's Law Dictionary. 7-th ed. / Ed.: B. A. Garner. St. Paul, Minn. : West Group, 1999. xxiii, 1738 p.

Надійшла до редколегії 22.11.2018

Тягло А. В. О понимании доказательства в англо-американском праве

Статья посвящена экспликации понимания доказательства в англо-американском праве посредством исследования его эволюции и современного состояния. Для достижения этой цели выполнен сравнительный анализ родственных фрагментов ряда изданий Юридического словаря Блэка. Выявлена сердцевина кластера понятий и соответствующих терминов, в которых понимается и высказывается доказательство. Показано, что он сформировался и развивается по меньшей мере в трёх измерениях: логическом, юридическом и риторическом. Если в конце XIX – в первой половине XX столетия в этом кластере превалировало то, что лежит в логическом и юридическом измерениях, то со второй половины минувшего века наблюдается экспансия содержания риторического измерения вследствие, по меньшей мере, частичного вытеснения логического.

Ключевые слова: доказательство, логическое доказательство, юридическое доказательство, англо-американское право, юридический словарь Блэка.

Tiaglo O. V. On understanding of proof in English and American law

This research paper is devoted to explication of understanding of proof in English and American law by means of study of its evolution and current condition. To get this aim the comparative analysis of few similar fragments from the Black's law dictionary is completed.

It is concluded, firstly, that concept of judicial proof grasps both process of presentation of legal evidence and its effects – conclusion, supported by system of the evidence, and belief to this conclusion, induced in minds of relevant persons.

Secondly, cluster of (concepts and relevant) terms, by which proof in English and American law is (realized and) expressed, includes, among others, «truth», «proof» and «evidence», «to prove» and «to evidence», «burden of proof», «degree of proof», «standard of proof», «standard of proof beyond reasonable doubt», «standard of proof by preponderance of the evidence», «standard of proof by clear and convincing evidence», «legality», «admissibility», as well as «belief», «conviction», «to convince» and «to persuade».

Thirdly, this cluster had been shaped and develops further – in addition to natural space and time – in at least three dimensions: logical, legal, and rhetorical. If during the late XIX – the first half of the XX century in this cluster were prevailing that was laying in

logical and legal dimensions, then since the middle of XX century there is an expansion of rhetorical content through, at least partially, extrusion of the logical.

Fourthly, on this way the concept of judicial proof has lost – as necessary components of its content – immanent signs of the logical proof, namely, truth of the premises-evidence and necessary logical connection between system of the evidence and conclusion. Concept of standard of proof has undergone significant change: it is divided into three subordinate concepts, usage of which depends on situation. And even those of these subordinate concepts, which correspond to criminal cases and include the strongest requirements, do not require truth or absolute certainty of the conclusion, agreeing only on absence of reasonable doubt that by nature is subjective and practically never avoid some dependence on rhetorical influence.

Finally, the history of understanding and expression of legal proof shows that real legal proof goes more and more away from its analog in logic.

Keywords: proof, logical proof, judicial proof, English and American law, Black's Law Dictionary.

